

PÉTER GYÖRGY

A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában*

Bürokrácia és túlzott centralizmus

A Magyar Dolgozók Pártjának III. kongresszusa összefoglalta az elmúlt években elért nagy eredményeket, feltárta az elkövetett hibákat, és megjelölte az előttünk álló feladatokat.

Az elhangzott beszámolók és hozzászólások igen élesen vetették fel a népgazdaság számos területén, különösen a termelésben mutatkozó hibákat: a termékek minőségének és önköltségének, valamint a munka termelékenységének nem kielégítő alakulását, az anyagpazarlást, a beralapok túllépését és más, a vállalatok, gazdaságok működését kedvezőtlenül befolyásoló jelenségeket.

A kongresszus, valamint a Központi Vezetőség október 1–3-i határozatai arra köteleznek bennünket, hogy erőfeszítésünk és figyelmünk nagy részét ezeknek a hibáknak a kijavítására fordítsuk. A hibákat kijavítani azonban csak úgy lehet, ha ezek gyökereit, forrásait is feltárjuk. Erre annál is inkább szükség van, mert a termékek minősége, az önköltség, a termelékenység stb. alakulásában rejlő fogyatékoságokat nem most vetjük fel először. Az ezekkel kapcsolatos követelményeknek jó része már a párt II. kongresszusán is felmerült. Azóta a párt Központi Vezetősége és a Minisztertanács igen sok esetben hozott a minőség megjavítására, a termelékenység emelésére, az anyagtakarékosságra, az önköltségcsökkentésre vonatkozó határozatokat.

E határozatokban és utasításokban kitűzött célok kétségkívül helyesek voltak. Mi tehát az oka annak, hogy újabb és újabb határozatokat kellett hozni anélkül, hogy megfelelő eredményt értünk volna el?

A hiba abban rejlik, hogy a vezetésben alkalmazott módszerek nem voltak minden tekintetben megfelelőek, vezetésünk nem volt elég eredményes, elég hatékony. „A termelékenységgel és az önköltséggel kapcsolatos bajok oka mindenekelőtt bennünk van: a politikai és gazdasági vezetésben ... a gazdasági és politikai vezetés nem kielégítő színvonalában” – állapítja meg a pártkongresszus határozata.

* Vitacikk.

Közgazdasági Szemle, I. évf., 1954. október (300–324. o.).

Péter György (1903–1969) a cikk megjelenésekor a Központi Statisztikai Hivatal elnöke.

Az előttünk álló feladat tehát kettős: egyrészt további erőfeszítéseket kell tennünk a kitűzött célok elérése érdekében, másrészt azonban meg kell vizsgálnunk, hogy az eddig alkalmazott módszereink miért nem jártak kellő eredménnyel, mennyiben voltak helytelenek.

A párt III. kongresszusa a vezetés módszereire vonatkozó kérdéseket igen élesen vetette fel, megállapítva és több oldalról megvilágítva vezetési módszereink fő hibáit, hiányosságait. Ezek – a kongresszus anyaga alapján – abban foglalhatók össze, hogy vezetésünk fő módszerbeli hibája a túlzott centralizáció, a bürokratizmus.

Miben jelentkeznek a gazdasági vezetésünkben elkövetett hibák, a túlzott centralizáció és bürokrácia?

Az egyik hiba abban van, hogy – a többi kérdésekhez hasonlóan – olyan alapvetően fontos gazdasági feladatokat, mint a termelés és a termelékenység növelése, a minőség megjavítása, az anyaggal és munkaerővel való takarékoskodás, az önköltség csökkentése stb. főként központi utasítások tömeges kibocsátása révén igyekeztünk megoldani. A termékek minőségének javításával, a termelési költségek csökkentésével, az anyagtakarékossággal, a termelékenységgel kapcsolatban az utolsó években kiadott minisztériumi, miniszteri, népgazdasági-tanácsi és minisztertanácsi határozatok és utasítások összegyűjtve hatalmas, áttekinthetetlen tömeget tennének ki. Számottevő eredmények azonban egyik területen sem mutatkoznak.

A népgazdasági és a minisztériumi tervek (tervutasítások), a sok ezernyi mutatóban kifejezett utasításaikkal is igen részletekbe menően szólnak bele egy-egy minisztérium vagy vállalat életébe. Részletes utasításokat tartalmaznak a tervek például a műszaki fejlesztés érdekében teendő intézkedésekre, a termékek, az összehasonlítható termelés és az egész termelés önköltségének alakulására; a munkások és alkalmazottak több csoportban való létszám- és bérmegállapítására; gyakran több száz vagy több ezer anyag különböző források szerinti beszerzésére, felhasználására stb. vonatkozóan.

A kongresszus határozatai arra hívják fel figyelmünket, hogy sokkal kevesebb határozatra, utasításra, részlettervre és ellenőrző jelentésre van szükség, mint általában hisszük. Nem arra kell törekednünk, hogy minél több, hanem arra, hogy lehetőleg minél kevesebb központi utasítással érjünk el megfelelő eredményt, és ami ezzel egyértelmű: minél több önállóságot, szabadságot biztosítsunk a minisztériumok, igazgatóságok, vállalatok stb. vezetőinek.

A sok és részletes központi utasítás révén megnehezítettük a vállalatok számára azt, hogy feladatuk teljesítésének módszereit a helyi adottságok és lehetőségek alapján maguk határozzák meg, és általában nagyon kevés teret engedünk az önálló kezdeményezésnek. Ugyanakkor igen gyakran hangoztattuk az önálló, egyszemélyi vezetés elvét, azt, hogy a vállalatok *önálló* gazdasági egységek, hogy az igazgatók felelősek a vállalatok helyes és jó működéséért, a termelési feladatok teljesítéséért, a takarékos gazdálkodásért. Azonban olyan részletekbe menően kötöttük meg a vállalati igazgatók, sőt azokon átnyúlva nemegyszer még a művezetők kezét is, hogy egyéni felelősségről sok esetben már alig lehet szó.

A végrehajtás ellenőrzése a vezetés elválaszthatatlan, kiegészítő része. Vezetésünk másik hibája, hogy az utasítások kiadását nem mindig követi – és

utasításaink nagy száma mellett nem is követheti – a végrehajtás következetes, szigorú ellenőrzése. Az utasítások kiadásával egyidejűleg részletesen meg kell határozni, hogy milyen módon történik majd a végrehajtás ellenőrzése. Ennek eldöntése, megszervezése és gondos megvalósítása nemegyszer csaknem ugyanolyan beható, alapos elemzést tesz szükségessé, mint magának az érdemi kérdésnek eldöntése, az utasítás kiadása.

Ezeket a követelményeket nem mindig tartjuk be. Sokszor adunk ki nem elég alaposan átgondolt utasításokat, olyanokat, amelyeknél e követelményeket nem is lehet biztosítani, amelyeknek kihatásait, következményeit nem gondoljuk végig, amelyek ezért nemegyszer több vonatkozásban káros hatásúak, vagy éppen csak óhajtások maradnak.

Gazdasági életünk egyik igen kedvezőtlen jelensége: az állami fegyelem lazasága nem utolsósorban a túlságosan sok, részletes, kellően elő nem készített és nem ellenőrzött utasítás következménye. Azokra ugyanis, akik az utasításokat, határozatokat, terveket kötelesek lennének teljesíteni, az utasítások be nem tartásából gyakran semmiféle hátrány nem származik. Ennek folytán csökken a vezető állami szervek és kötelező állami utasítások súlya, tekintélye.

A döntő láncszem a gazdaságosság

Annak megállapításával, hogy egyes gazdasági vezetők és vezető szervek az alsó szerveket túl sok, túl részletes utasítások tömegével halmozzák el, nem elégedhetünk meg. Ennél tovább kell mennünk: meg kell vizsgálnunk, hogy milyen jellegűek, s főleg, hogy mire vonatkoznak a feleslegesen nagy számban kiadott utasítások. Meg kell állapítanunk, hogy az utasítások, határozatok túl nagy számával kapcsolatban elkövetett hiba lényege csak abban van-e, hogy ezek nem mindig a fontos, nem a valóban lényeges dolgokra vonatkoznak.

Előfordul, igaz (nem is ritkán), hogy a vezetők és vezető szervek az utasítások kiadásának lázában lényegtelen kérdésekre vonatkozólag is hoznak határozatokat. A tömegesen kiadott utasítások legnagyobb része azonban igen fontos feladatok elvégzését írja elő. A hiba lényege tehát nem ebben rejlik.

Vezetésünk módszerbeli hibájának lényege abban rejlik, hogy határozatainkban és utasításainkban nem mindig a döntő láncszemet ragadjuk meg. Követeléseink gyakran nem annak a fő feladatnak a megvalósítására vonatkoznak, amelyek végrehajtására a vállalatok egész erőfeszítésének irányulnia kell, hanem az egyes – bár igen fontos – *részfeladatok* megoldására, vagy a fő követelmények, a fő célok megvalósítása helyett a célok elérése érdekében alkalmazandó *egyes eszközök* (bár elengedhetetlenül fontos eszközök) *használatára*: a cél érdekében elvégzendő *munkára*, nem pedig a cél tényleges *elérésére*.

Mi legyen az a legfontosabb feladat, amelyet a vállalatoknak végre kell hajtaniuk? A szocialista termelés célja a szükségletek maximális kielégítése. Az adott erőforrásokból a szükségleteket úgy lehet a legjobban kielégíteni, ha a leggazdaságosabban járunk el, azaz „minél kevesebb ráfordítással, minél jobb eredményeket” érünk el. (A *politikai*

gazdaságtan tankönyve. XXXIII. fejezet. 464. o., oroszul, 1954.) A termelő üzemek működésének fő feladata tehát így határozható meg: állítsanak elő minél kevesebb költséggel (minél kevesebb munka- és anyagráfordítással) minél több és minél jobb minőségű olyan termékeket, amelyekre a társadalomnak leginkább szüksége van. De igen nagy különbség van a fő feladat és a részfeladatok, azaz a fő feladat teljesítéséhez szükséges eszközök között. Például a mezőgazdaságban: a szántás, a vetés, a növény-ápolás, a vetésforgók, a másodvetés, keresztsoros vetés stb. alkalmazása, az állatok megfelelő gondozása, helyes takarmányozása stb. – mindezek csak részfeladatok, a cél elérése érdekében elvégzendő munkák, alkalmazandó eszközök. Úgy a mezőgazdaságban, mint az iparban: a bér- és munkafegyelem megszilárdítása, az anyagtakarékosság, a forgóeszköz-csökkentés, a gépek és általában az állóalapok jó kihasználása, a tervszerű megelőző karbantartás stb. – mindezek csak részfeladatok, ugyanúgy, mint más különböző konkrét feladatok egész sora, amelyek mind a fő feladat megvalósításának eszközei, s amelyekre központi utasításaink nem terjedhetnek ki.

Fontosak-e ezek a részfeladatok? – Igen, fontosak. Az anyaggal való takarékoság nélkül, a termelékenység emelése, a bér- és munkafegyelem megszilárdítása stb. nélkül a termelés költségeit nem lehet csökkenteni. A szántási, vetési, aratási, növényápolási munkálatok elvégzése nélkül, fejlett agrotechnikai módszerek alkalmazása nélkül, az állatok helyes gondozása nélkül kellő mennyiségű növényi és állati termékeket előállítani nem lehet.

Ha azonban elfogadjuk azokat a megállapításokat, amelyek szerint a vezetés helyes módszere mellett nem minél több, hanem minél kevesebb utasítást kell kiadni – minél nagyobb önállóságot biztosítva a vállalatok vezetőinek és általában dolgozóinak –, és főleg azt, hogy a kiadott utasítások végrehajtását következetesen és szigorúan meg kell követelni, és ezért feltétlenül ellenőrizni kell, akkor ebből az következik, hogy a központi utasításoknak nem az eszközök használatára, hanem az eszközök alkalmazása révén elérendő célok, feladatok megvalósítására kell vonatkozniuk; nem az erőfeszítések kifejtésére, hanem a munka eredményére.

Annak megítélésénél, hogy a vállalatok elvégezték-e a szükséges munkálatokat, azt az egyetlen ismérvet tekinthetjük döntőnek, hogy a munkának megvolt-e a kellő eredménye.

A fő feladat elérésére alkalmas eszközök használatát, a cél érdekében kifejtett erőfeszítést a központi szervek legtöbbször csak igen bürokratikus módszerekkel vagy egyáltalán nem ellenőrizhetik. Az ilyen követelményeknek éppen ezért sok esetben nincs valóságtartalma, nincs reális ereje, látszatkövetelmények, amelyek teljesítése sokszor megkerülhető. Például az állami gazdaságoknál a szántási, vetési, különböző növényápolási munkálatok elvégzése a felső szervek által csak nehezen ellenőrizhető – főleg csak az érdekelt vállalatok által összeállított jelentések alapján –, mindenestre lényegesen nehezebben, mint az, hogy az állami gazdaságok mennyi terméket állítottak elő, és különösen az, hogy ebből végül mennyit adtak át a népgazdaságnak. Nem egy esetben utólag derül ki, hogy az előírt munkálatokat nem a valóságban, hanem csak papíron, a jelentéseikben végezték el, vagy nem olyan mennyiségben és főleg nem olyan minőségben, mint ahogy azt a jelentésekben feltüntették. Hasonló példák sorát lehetne felhozni az ipar területére nézve is. Az alapvető követelmények

helyett („minél többet, minél jobbat, minél olcsóbban”), amelyek elérése a megfelelő előfeltételek megvalósítása mellett jól ellenőrizhető, itt is sok esetben a részletfeladatok elvégzését írjuk központilag elő, ami központilag alig ellenőrizhető.

Az anyagi érdekeltségről

A vezetés egyik szükséges és helyes eszköze a nem kielégítően dolgozókkal szemben a bírálat, az eredményesen dolgozókkal szemben az elismerés, a kitüntetések, a jutalmazás eszközeinek használata, és mint a jutalmazás egyik módja, a teljesítménybérezés és a prémiumok alkalmazása révén a dolgozók és a vezetők közvetlen anyagi érdekeltségének fokozása. Azonban az anyagi érdekeltséget olyan követelmények teljesítésével kell összekapcsolni, amelyek a szigorúan ellenőrzött és ellenőrizhető fő feladatok megoldására vonatkoznak, amelyek reálisak, meg nem kerülhető követelmények. Ha a részfeladatok elvégzését jutalmazzuk, az erőfeszítést és nem annak eredményét, akkor az anyagi érdekeltség elvének megvalósításával sokszor csak látszat-, vagy éppen negatív eredményeket érünk el, károkat okozunk. Az ilyen rendszer alkalmazása korrupcióra is ösztönöz: arra, hogy a vállalatok a jelentéseikben a valóságnak meg nem felelő közléseket tegyenek. Ezt sok esetben könnyen megtehetik, mert a részkövetelményekre vonatkozó utasítások végrehajtása – mint mondtunk – a felső szervek által gyakran csak igen körülményesen vagy egyáltalán nem ellenőrizhető.

A részfeladatokra vonatkozó különböző központi utasítások nem egyformán érvényesülnek, hanem a követelmények, határozatok egy része – amelyeknél a vállalatok anyagilag érdekelve vannak – nagy erővel, egyoldalúan érvényesül más, nemegyszer fontosabb határozatok és követelmények kárára. Ennek folytán megtörténhetik, és sajnos nemritkán meg is történik, hogy a részkövetelményeket a vállalatok teljesítik ugyan, azonban úgy, hogy nincsen benne köszönet. Ha ugyanis nem a cél elérését nézzük, hanem csak az egyes eszközök használatát írjuk egyoldalúan elő és jutalmazzuk, akkor mindig megvan a veszélye annak, hogy az eszközök használata öncélúvá, a cél elérése szempontjából meddővé vagy károsná válik.

Ilyen károkat okozott, mint ismeretes, az a körülmény, hogy vállalatainknál a prémiumokat és a beralapot – központilag és egyoldalúan – a termelési tervek kizárólag mennyiségi teljesítésétől tettük függővé. Gerő Ernő mondotta kongresszusi beszédében: *„Bér- és prémiumrendszerünk általában a terv mennyiségi teljesítését tartja szem előtt, erre ösztönöz, nem pedig a minőségi munkára, a minőség megjavítására.”* Tegyük hozzá, hogy a termelési terv teljesítése alatt az úgynevezett „vállalati (teljes vagy befejezett) termelési terv” teljesítését értjük, méghozzá „változatlan áron”, „terváron”. Így a prémiumok és a beralapok mértékét még csak nem is ahhoz kötöttük, hogy a vállalatok elegendő mennyiségű terméket bocsátanak-e más vállalatok vagy a fogyasztók rendelkezésére (nem is szólva itt a termékek minőségéről és a termelés költségeiről), hanem attól tettük nagyrészt függővé, hogy egy többé-kevésbé elvont, az üzemek működésének eredményességével nem eléggé szorosan összefüggő, úgynevezett „vállalati termelési” tervet változatlan áron, vagyis fiktív áron a vállalatok mennyiségileg hogyan teljesítenek. Így fordulhatott nemegyszer elő, hogy

a vállalatok a változatlan áron mért teljes termelési tervet túlteljesítették, anélkül, hogy a tervben előírt egyes termékek termelési tervét akár csak megközelítőleg is teljesítették volna. A vállalati befejezett vagy teljes termelés változatlan áron mért teljesítése ugyanis csak *egyik* (önmagában véve nem helytelen, de nem is elsőrendűen fontos) ismérve a vállalatok eredményes, helyes vagy helytelen működésének. Azáltal, hogy az anyagi érdekeltséget ezzel az egy ismérvvvel kötöttük össze, helytelen irányban befolyásoltuk a vállalatok működését.

Ennek a rendszernek alkalmazása következtében egyes vállalatok termelése néha öncélúvá vált. Előfordult, hogy olyan „termékeket” állítottak elő, amelyekre abban az időben nem volt szükség, és nemegyszer olyanokat is, amelyek (abban a mennyiségben vagy minőségben) egyáltalán nem voltak használhatók. Az ilyen termékek a termelők vagy a bürokratikusán dolgozó, azokat mechanikusan átvevő kereskedelmi vagy más szervek raktáraiban maradtak. Ez azonban a vállalatokat nem befolyásolta: fáradtságos munkát és a felhasznált anyagot (nemegyszer értékes importanyagot is) nem kímélve folytatták a „termelő” munkát, mert az így előállított termékek „változatlan áron” számított „termelési értéke” belekerülhetett jelentéseikbe, szerepelhetett a statisztikában, a termelési tervet ezáltal mennyiségileg „teljesítették”, amivel anyagi előnyök jártak.

A termelési költségek közül központilag sokáig elsősorban vagy kizárólag a bérköltségek alakulását kísértük figyelemmel. A beralap alakulását szigorúan ellenőriztük, igyekeztünk meggátolni, hogy a vállalatok a beralaptervet túllépjék. Az erre vonatkozó egyoldalú rendszabályaink, összefüggésben azzal, hogy a beralap folyósítását a „vállalati termelés” változatlan áron mért teljesítésétől tettük függővé, szükségszerűen azzal a következménnyel jártak, hogy a vállalatok működésében háttérbe szorult az anyagok ésszerű, takarékos felhasználásának követelménye. Inkább aránylag sok anyagot használtak fel, hogy a beralap aránylag jelentéktelen részét megtakarítsák.

Befolyásoltuk a vállalatokat intézkedéseinkkel és egyoldalú ellenőrzési rendszerünkkel abban az irányban is, hogy egymással túlzott kooperációt, a látszat-terv-teljesítés érdekében létrehozott és a gazdaságosság követelményeinek ellentmondó, felesleges kooperációt folytassanak. A gazdaságosság szempontjai által nem indokolható kooperációnak is az a lényege, hogy a vállalatok igyekezzenek minél kevesebb munkával és minél több anyag felhasználásával teljesíteni termelési tervüket. Ezért igyekeznek más vállalatoktól minél több félkész árut beszerezni, amelyekből már aránylag kevés munkával értékes készterméket lehet előállítani. Erre vezethető viszsza a népgazdaságunkban a gépekkel (teherautókkal, traktorokkal stb.) kapcsolatban mutatkozó alkatrészhiány is, mert a vállalatok anyagi érdekeltsége ahhoz fűződik, hogy a másoktól készen beszerzett alkatrészek összeszerelése révén állítsák elő a gépeket (ekkor a termelés „anyagigényes”, az alkatrészek gyártása pedig „munkaigényes”). Attól pedig különösen vonakodnak, hogy a már üzemben lévő gépek számára pótalkatrészeket gyártsanak, mert akkor járnak legrosszabbul. Még az is előfordult, hogy az egyszer már értékesített alkatrészeket visszavásárolták, és ezeket a gépek termelésénél (összeszerelésénél) felhasználva újra termelési értéként számolták el. Hasonló a helyzet néhány más iparágban, például a textiliparban is.

Hosszan lehetne még felsorolni azokat a károkat és hibákat, amelyek intézkedéseink és ellenőrzési rendszerünk egyoldalúságából és elsősorban abból fakadtak, hogy az anyagi érdekeltséget nem a fő feladatok, hanem az egyes részfeladatok teljesítésével – az „eszközök” használatával – kapcsoltuk össze. A vállalatok működését bizonyos módszerekkel „szabályoztuk”, bizonyos módon megkötöttük, bizonyos irányokban kereteket szabtuk, mintegy „falakat” emeltünk, ami nemegyszer szükségszerűen abba az irányba hatott, hogy a vállalatok a „kerítéseken”, a „falakon” megkeressék a réseket – és ilyenek bőven találhatók –, vagy pedig egyszerűen olyan irányban kereszenek munkájukban könnyebbséget, megoldásokat, amely irányban megkötöttségek, „falak” nem is voltak. Emellett fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy intézkedéseink egyoldalú hatásai következtében sok helyen romlott a termelés irányítóinak morálja, csökkent a felelősségérzete. Éppen az utasítások és megkötöttségek sokrétősége folytán és annak folytán, hogy az utasítások nem állnak mindig kellően összhangban egymással és az alapvető, fő népgazdasági követelményekkel és érdekkel, könnyű kibújni a felelősség alól. Ha valamely vállalat például rossz minőségű terméket állít elő, nem tekinti magát ezért felelősnek. A pártkongresszust megelőzően tartott nagy-budapesti küldöttértekezleten tette szövé Rákosi Mátyás, hogy az ásók, kapák, ekék egy része nem felel meg a célnak, használhatatlan. Mi a helyzet a gyakorlatban? A gyár előállítja a terméket, a „MEO”-s megállapítja, hogy a munkások a kapott utasításoknak megfelelően az összes szükséges munkafolyamatokat elvégezték, és ennek alapján „átveszi”, sőt esetleg első rangú minőségnek nyilvánítja a terméket. De használni nem lehet, mert rossz anyagból készül. Ki felelős ezért? A vállalat szerint a másik vállalat, amelyik az anyagot szállította. Az már fel sem merül, hogy miért vették át a nem megfelelő anyagot – és ha tudták, hogy az adott célra nem használható, akkor miért dolgozták fel. A szállító vállalat viszont azzal védekezik, hogy „hiszen a megrendelő átvette” az anyagot, ezért a felelősség azt terheli – vagy áthárítja a nem megfelelő anyagért vagy félkész termékért a felelősséget a neki szállító harmadik vagy negyedik vállalatra. Világos, hogy ezek a módszerek nem alkalmasak a termelés kommunista erkölceinek magasabb színvonalra emelésére, megszilárdítására – hanem éppen ellenkezőleg: nem egy területen már-már olyan jelenségek mutatkoznak, amelyek alapján kételkedni kell abban, hogy egyik-másik vezető magatartásában a tisztesség minimuma fellelhető-e.

A vállalatok és a dolgozók anyagi érdekei és a népgazdaság érdekei közötti összhang hiánya nemcsak azért káros, mert a részfeladatok elvégzéséhez (az egyes „eszközök” alkalmazásához) fűződő anyagi érdekek mindig egyoldalú, torzító módon hatnak, és mintegy áttörik, háttérbe szorítják a népgazdaság valóságos érdekeit, hanem azért is, mert ez az ellentét károsan befolyásolja a dolgozók szocialista öntudatát, a munkával szembeni szocialista viszonyát. „A munka nálunk becsület és dicsőség dolga”, de ha a munkások olyan termékek előállításán dolgoznak, amelyek nem használhatók, vagy amelyek minősége nem megfelelő (és ezt ők is tudják, sőt tudták már akkor is, amikor a munkát elkezdték), vagy amelyek az ő szemük láttára hosszú ideig a vállalat raktárában vagy udvarán hevernek (és ott esetleg tönkremennek), mert az adott időszakban nincs is rájuk szükség, akkor ez nem erősíti, hanem gyengíti a munkához való helyes viszonyt, nem lelkesíti, hanem demoralizálja a dolgozókat.

Az ellenőrzésbe vonjuk be az érdekelteket!

A vezetésben két ellentétes tényezőnek kell érvényesülnie: egyrészt minél nagyobb szabadságot kell adnunk a vállalatok vezetőinek abban a tekintetben, hogy a feladatokat a helyi körülmények és lehetőségek figyelembevételével hogyan oldják meg; másrészt azonban a fő feladatok elvégzése tekintetében támasztott követelményeket minden körülmények között érvényesíteniünk, az ezekre vonatkozó utasításaink végrehajtását szigorúan, következetesen ellenőriznünk kell. E két tényező közül egyiket sem hanyagolhatjuk el a kitűzött célok elérésének veszélyeztetése nélkül.

„Olyan helyzetet kell teremtenünk – mondotta Gerő Ernő kongresszusi beszédében –, amikor az üzem, a vállalat igazgatója számára az állam, a minisztérium, a felsőbb szerv megszab néhány alapvető feltételt, amelyet minden körülmények között teljesíteni kell, de amelyeken túl az üzemben, a vállalatnál az igazgatónak szabad keze van.”

Mi legyen az a néhány alapvető követelmény, amelyet „minden körülmények között teljesíteni kell”?

A minden körülmények között teljesítendő alapvető követelmények csak a népgazdaság érdekében megvalósítandó fő feladatnak az elérésére vonatkozhatnak, amire a vállalat egész működésének irányulnia kell.

Milyen végső célokról vagy követelményekről van itt szó?

A gazdasági tevékenységet kifejtő (ipari, építőipari, mezőgazdasági, szállítási és kereskedelmi) vállalatokkal szemben fennálló alapvető követelmény általában az, hogy működésük minél gazdaságosabb, vagyis minél eredményesebb, a népgazdaság számára minél hasznosabb legyen, azaz állítsanak elő (illetve hozzanak forgalomba) minél kevesebb élő- és holtmunka felhasználásával minél jobb minőségben minél több olyan terméket, amelyre leginkább szükség van.

A termelővállalatok működésének végső céljára vonatkozó meghatározás négy részkövetelményt foglal magában, amelyek szorosan összefonódnak, egymástól el nem választhatók. Már a termelés mennyiségére és a termékek minőségére és választékára vonatkozó követelmények is szoros egységet képeznek; az a követelmény pedig, hogy a vállalatok olyan termékeket gyártsanak, amelyekre szükség van, nem választható el attól, hogy ezt a szükségletet milyen áron, milyen anyag- és munkaráfordítással elégítik ki.

Ismeretes, hogy jelenlegi módszereinkkel még az egyes tényezők ellenőrzése külön-külön is milyen nehezen oldható csak meg: milyen sok problémát (anyagigényesség, anyagtakarékosság, kooperáció stb.) vet fel az iparvállalatoknál például csupán a termelés mennyiségének ellenőrzése, nem is szólva a termékek minőségéről, választékáról és a termelés költségeiről. Hogyan tudjuk ennek a rendkívül összetett, sok tényezőből álló, sok feltételt egyidejűleg magában foglaló követelménynek a teljesítését központilag ellenőrizni, amikor még azt sem sikerül minden esetben elérni, hogy a termelés ne látszattermelés legyen, hogy a vállalatok csak olyan termékeket állítsanak elő, amelyekre a népgazdaságnak valóban szüksége is van?

Éppen a kirívó esetek, a súlyosabb hibák mutatnak rá azonban a kérdés helyes megoldására. Tekintetbe kell ugyanis venni, hogy minden gazdasági vállalat mindig

más gazdasági egységek, vállalatok vagy személyek (fogyasztók) számára dolgozik. Az ellenőrzést igen hatékonyra tehetjük, ha minél nagyobb mértékben vonjuk be az érdekelteket, azokat, akiknek (vagy „amelyeknek”, ha vállalatokról van szó) érdekében, szolgáltatában a termelés folyik. Így az ellenőrzés nemcsak felülről, nemcsak hatalmi, adminisztratív eszközökkel történik, hanem az alapvető érdekazonosság mellett az egyes vállalatok között fennálló (ugyanígy: a vállalatok és a fogyasztók között fennálló), az áruviszonyokból, az értéktörvény működéséből, valamint a munka szerinti elosztás elvéből fakadó, helyzetük, törekvéseik és feladataik különbözőségéből eredő ellentétek felhasználása révén. Ha azonban az érdekeltek bevonása nélkül kíséreljük meg az ellenőrzést, akkor az nem egy esetben látszatellenőrzéssé válik, és a „minden körülmények között teljesítendő követelmények” reális ereje elvész, vagy nagymértékben csökken.

Az exportra szánt termékek árát, mennyiségét és minőségét a külföldi megrendelő – mint tudjuk – szigorúan ellenőrzi. Nincs tekintettel a vállalatokon belül fennálló szubjektív vagy objektív nehézségekre. Az árut megvizsgálhatja, kifogásokat emelhet, az átvételt megtagadhatja stb. Követelményei tehát igen nagy erővel jelentkeznek, a reális követelmények kíméletlen következetességgel lépnek fel. Szükséges, hogy ugyanezt a viszonyt – helyes viszonyt – valósítsuk meg egyrészt a fogyasztók – a vásárlók – és másrészt a kereskedelem, illetve a fogyasztási cikkek előállító iparvállalatok között is, továbbá az egyes termelővállalatok között. Biztosítanunk kell, hogy a felhasználók, az átvevők (azok, akiknek érdekében a termelés vagy általában a munka folyik) a termékek választékára, minőségére és árára vonatkozóan követelményeket támaszthassanak, válogathassanak, és bizonyos esetekben szabadon dönthessenek arról, hogy egyes nem minden tekintetben megfelelő árukat vagy termékeket (az érvényesíteni kívánt áron) átvesznek-e, megvásárolnak-e vagy nem. El kell érnünk, hogy a belföldi vásárlóknak a választékra és a minőségre vonatkozó követelményei ugyanolyan erővel hassanak, ugyanúgy a reális követelmények kíméletlen következetességével lépjenek fel, mint a külföldi vásárlókéi.

A belföldi vásárlóknak azonban most nincs módjuk arra, hogy követelményeiknek maguk szerezzenek érvényt. A termelésben jelentkező hibáknak, különösen például a termékek nem megfelelő minőségének és választékának, a termelési költségek nem megfelelő alakulásának ez az egyik legfőbb oka. A dolgozók – a vevők – nemigen válogathatnak, nem támaszthatnak követelményeket, mert az áruellátás sok tekintetben már mennyiségi szempontból is hiányos. A fogyasztási cikkek egy része csak ritkán és nehezen kapható. Nem elhanyagolható körülmény az sem, hogy eddig nem mindig és nem minden tekintetben biztosítottuk a megfelelő arányt a vásárlóerő és az árualapok között. Ilyen körülmények között a vevő sokszor ki van szolgáltatva a kereskedelemnek és végső fokon a fogyasztási cikkek előállító iparvállalatoknak; kénytelen a kevésbé megfelelő és drága árut is elfogadni, megvásárolni.

Annak a helyzetnek megvalósításához, hogy a termelővállalatok működését maguk az érdekeltek (a fogyasztók vagy általában a vásárlók) ellenőrizhessék, az szükséges, hogy azok, akiknek termelői vagy fogyasztói szükségletük kielégítésére, akiknek „szolgáltatában” a termelés folyik, ne legyenek kiszolgáltatva az őket kiszolgálóknak.

A termelők és fogyasztók (eladók és vevők) közötti helyes viszony kialakításának egyik fő előfeltétele, hogy úgy a szükséges fogyasztási cikkekből, mint az üzemanyagokból, a félkész termékekből, az alkatrészekből stb. megfelelő minőségben és választékban elegendő készletekkel, tartalékokkal rendelkezünk.

Ahhoz, hogy az ellenőrzés a közvetlenül érdekeltek bevonásával történjen, ahhoz, hogy maguk a vásárlók követelményeiknek, bírálatuknak valóban érvényt szerezhessenek, szükséges még egy feltétel megvalósítása is, ez pedig a helyes árszínvonal és helyes arányok kialakítása. Ügyelnünk kell egyrészt a vásárlóalap és az árualap közötti egyensúly megtartására, másrészt az egyes árak – az árárányok – kialakításánál az értéktörvényt, valamint a kereslet és a kínálat mértékét is figyelembe kell vennünk: az áruk árának olyan alacsonynak kell lennie, hogy a terveink szerint előírt mennyiséget a vásárlóalap adott mértéke mellett a dolgozók valóban megvásárolhassák, és meg is vásárolják, de mégis elég magasnak ahhoz, hogy minden jelentkező vásárló igényét kielégíthessük; tehát, hogy ne legyenek „hiánycikkek”, hogy sorban állás, jegyrendszer vagy kiutalási rendszer alkalmazására ne legyen szükség. Ha az árualap és a vásárlóerő közötti helyes arány megváltozik, ha az áruk egy része csak ritkán és nehezen, csak sorban állás (a szó fizikai értelmében vagy átvitt értelemben vett sorban állás) vagy kiutalás stb. révén szerezhető meg, akkor nemcsak az értéktörvényt szegjük meg, hanem azt a követelményt is, amely szerint a javak elosztásának a végzett munka arányában kell történnie. Ebben az esetben ugyanis azt, hogy ki milyen és mennyi áruhoz jut, már nem az szabja meg, hogy kinek mennyi a munkája alapján szerzett, forintban kifejezett jövedelme, hanem a sorban állás, az utána-járás, az összeköttetés és nem utolsósorban a korrupció.

Megvalósítható-e a szocialista társadalomban, hogy az árakat mindig a kereslet és a kínálat esetleg gyakran váltakozó hullámaihoz igazítsuk?

Nincs szükség arra, hogy az egyes fogyasztási cikkek és egyéb termékek árát azonnal felemeljük, amikor a rendelkezésre álló készletek a keresletet (esetleg átmenetileg) nem teljes mértékben fedezik. Az árak emelésére szocialista viszonyok között csak egészen kivételesen kerülhet sor. A szocializmus éppen az áruk és más termékek egyre növekvő bőségét hozza létre. A termékek egy egységének előállítására fordított társadalmilag szükséges munka mennyisége állandóan csökken. Ez teszi lehetővé a dolgozók életszínvonalának, reálbérének szakadatlan emelkedését, „az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének biztosítását...”. A termelési költségek csökkenésének folyamata az árak időről időre végrehajtott leszállításában nyilvánul meg. Az a követelmény tehát, hogy az árak megállapításánál a kereslet és a készletek alakulására is tekintettel kell lennünk, szocialista viszonyok között nem azt jelenti, hogy egyes áruk árát minden átmenetileg jelentkező zavar, aránytalanság esetén azonnal felemeljük, hanem csak azt, hogy az árak időről időre végrehajtott leszállításánál azoknak a termékeknek az árát, amelyekkel kapcsolatban bármely okból tartósan lehet aránytalanságokra számítani, a többiekénél kisebb mértékben szállítsuk le, vagy ezen cikkek árának leszállítását későbbre halasszuk.

Az áraknak tükrözniük kell a termékek minőségét is úgy, hogy a jó minőségű termékek eladási ára arányosan magasabb, a silányabb minőségűeké alacsonyabb legyen. Így érzük el azt, hogy a vállalatok vezetői és dolgozói minden erejüket

megfeszítve igyekezzenek a minőséget megjavítani, hogy büszkékké legyenek a vállalatuk elismert, „márkás” minőségére, harcoljanak a jó minőséggel együtt járó anyagi előnyökért, társadalmi megbecsülésért.

Ugyanezeket a szempontokat kell érvényesítenünk a termelővállalatok egymás közötti kapcsolatában, továbbá a termelő- és az egyéb vállalatok közötti kapcsolatban is. Az ellenőrzést itt is az érdekeltek számára kell lehetővé tenni, és ennek előfeltétele itt is az, hogy a vevők, a megrendelők „ne legyenek kiszolgáltatva az őket kiszolgálóknak”. Jelenleg azonban a helyzet ezen a téren is sok tekintetben egészségtelen. A vállalatok most nem annyira értékesítési, átadási gondokkal, hanem gyakran kizárólag anyag- (nyersanyag-, üzemanyag-, félkésztermék-, alkatrész- stb.) beszerzési gondokkal küzdenek. E beszerzési feladatok ellátása igen nagy fáradtsággal, sok bürokratikus huzavonával jár és azzal, hogy a vállalatok vezetői idejük és energiájuk jó részét nem a tulajdonképpeni termelési feladataik megoldására, hanem az ezeken kívül eső anyagbeszerzési nehézségek leküzdésére fordítják. Azonkívül azt eredményezi ez, hogy a termékek méreteivel, választékával és minőségével, valamint a termelés költségeivel kapcsolatos követelmények elsikkadnak, mert a megrendelők, az ő céljaiknak nem teljesen megfelelő termékeket is átveszik, megvásárolják (nem is szólva arról, hogy az elszámolt árak mértékében egyik fél sincs kellőképpen érdekelve).

Egyedül adminisztratív eszközökkel, MEO-sok beállításával vagy akár agitációval – bármennyire fontosak is mindezek az eszközök – nem érhetünk el megfelelő eredményeket akkor, ha a reális körülmények hiányoznak. Az állami és minisztériumi határozatok, az előírt normák és a kiadott szabványok önmagukban nem biztosítják a minőség és önköltség helyes alakulását. Azt, hogy a fogyasztási cikkek vagy bármiféle gyártmány minősége megfelel-e, azt végső fokon csak a fogyasztók, a felhasználók döntenek el. A fogyasztók, illetve felhasználók bírálata, megelégedése vagy elégedetlensége pedig a minőség és a választék terén csak úgy érvényesülhet intézményesen, ha szabadon dönthetnek arról, hogy a rendelkezésükre álló termékeket megvásárolják-e, illetőleg hogy a hasonló termékek közül melyeket vásárolják meg. Az összes többi minőség-ellenőrző szerv és intézmény munkája, az összes minőségre vonatkozó előírások, utasítások, normák és szabványok csak mintegy közbeeső állomásai – vállalatokon belüli eszközei – lehetnek a minőség megjavításának.

A jövedelmezőség mint a gazdaságosság ismertetőjele

Az előzőkben szó volt arról, hogy az egyes vállalatok mindig valamely más vállalatok vagy személyek szolgálatában (fogyasztási vagy termelési szükségleteik kielégítése érdekében) fejtik ki működésüket; továbbá, hogy a vállalatok működésének eredményességét ennek folytán sok tekintetben leghathatósabban azok ellenőrizhetik, akik ebben közvetlenül érdekelve vannak: az átvevők, a megrendelők (a vásárlók). Felsoroltuk azokat az előfeltételeket, amelyek megvalósítása nélkül ez az ellenőrzés nem lehet hatékony. Ezeket a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Kellő tartalékokkal és készletekkel kell rendelkezünk. (Ez nem utolsósorban azt is jelenti, hogy nem lehet ellentmondás a népgazdasági terv egyes részei – például

a termelési és az anyagtervek vagy a termelési és az értékesítési, a pénzforgalmi tervek stb. – között.)

2. Az egyes áruk árát, vagyis az árárányokat úgy kell kialakítani, hogy azok az értéktörvénynek, valamint a kereslet és kínálat által meghatározott viszonyoknak megfeleljenek. A kereslet és a kínálat megfelelő összhangjának biztosítására az áru-alap és a vásárlóerő között helyes aránynak kell fennállnia. Az árakban a minőségi különbségeknek is kifejezésre kell jutniuk.

Ezek a feltételek nem valamilyen különleges, a szocialista termelési viszonyokkal össze nem egyeztethető körülmények megvalósítását jelentik. Ellenkezőleg: e feltételek egyben a helyes gazdálkodásnak, a népgazdaság tervszerű, eredményes irányításának általában elismert, elengedhetetlen feltételei.

E feltételek megvalósítása mellett el kell érni természetesen azt is, amire az előzőkben csak utalás történt, hogy maguk a termelővállalatok elsősorban és alapvetően arra törekedjenek, hogy a fogyasztók (vagy a kereskedelmi, illetve a továbbfeldolgozó iparvállalatok) igényeit minél több, minél jobb és minél olcsóbb termékkel, vagyis minden tekintetben minél tökéletesebben elégítsék ki. Ennek elérésére olyan helyzetet kell teremtenünk, hogy a vállalatok anyagi érdeke ne máshoz (tehát például ne egyoldalúan csak a változatlan áron mért vállalati termelési terv mennyiségi teljesítéséhez stb.), hanem elsősorban valóban ennek a célnak megvalósításához legyen kötve.

Hogyan érjük ezt el?

Ahhoz, hogy a vállalatokkal szemben támasztott követelményeink, amelyeket a vállalatoknak minden körülmények között teljesíteniük kell, működésük végső céljára vonatkozzanak, nem elég ezt a célt meghatározni, hanem azt az ismérvet is meg kell találni, amelynek alapján az egyes vállalatokra nézve minden esetben eldönthetjük, lemeríthetjük, hogy ezt a célt elérték-e, illetve hogy milyen mértékben közelített meg vagy haladták túl.

Ha az említett előfeltételek megvalósulnak, akkor egyrészt a vállalatok működésének eredményessége, gazdaságossága és másrészt a pénzügyi, üzleti eredmények között kellően szoros kapcsolat valósul meg. Ebben az esetben a vállalatok eredményes, hasznos, gazdaságos működése ismérvének a pénzügyi eredményeket, a vállalatok jövedelmezőségét tekinthetjük.

A vállalati jövedelmek akkor nőnek, ha a vállalat többet, jobbat és olcsóbban termel, ha termékeit a fogyasztók megvásárolják, a megrendelők átveszik. A költségek akkor csökkennek, ha takarékosan bánt az anyaggal, munkaerővel, ha jól használja ki a gépeket, ha jól szervezi meg a munkát.

Annak érdekében, hogy a vállalatok minél több nyereséget érjenek el, szükségképpen arra kell törekedniük, hogy növeljék a termelést mindazokból a termékekből, amelyeket gyorsan és jól tudnak értékesíteni, ezért állandóan javítaniuk kell gyártmányaik minőségét. Ugyanakkor a termelés növelése és a minőség javítása nem járhat az önköltség növelésével, hanem megfordítva, éppen a jövedelmezőség fokozása érdekében állandóan és rendszeresen csökkenteni kell az önköltséget. Így a vállalatok érdekeltté válnak abban is, hogy más vállalatoktól csak jó és minél jobb minőségű terméket vegyenek át, és csak reális, sőt minél kedvezőbb áron. Ez viszont elősegíti és fokozza a különböző partikuláris vállalati érdekek révén történő kölcsönös

ellenőrzést, a partikuláris vállalati érdekek szembenállásának, az érdekellentéteknek az összérdekek szolgálatába állítását.

A vállalatok anyagi érdekeltségét az ismertetett feltételek mellett tehát úgy köthetjük össze annak a végső célnak megvalósításával, amelynek elérésére a népgazdaság érdekében törekedniök kell, hogy a vállalatok vezetőinek (és közvetve a többi dolgozóinak) anyagi érdekeltségét a vállalatok pénzügyi eredményeivel, minél nagyobb nyereségével hozzuk szoros összefüggésbe.

A jutalmak, prémiumok alapját tehát főleg a pénzügyi eredmények kell hogy képezzék. (Nem a vállalaton belül, a vezetők által az egyes részlegek vagy az egyes dolgozók számára adott jutalmakról és prémiumokról van itt szó, hanem azokról, amelyeket a felsőbb szervek adnak a vállalatoknak, aszerint, hogy a vállalatok működése nem részleteiben, hanem egészében mennyire eredményes.) A vállalatok vezetőinek és a vállalatok egész kollektívájának kellő mértékben részesednie kell az elért nyereségből. A nagyobb nyereségre való törekvés a vállalatok részére csak akkor ösztönző, ha a nyereségnek viszonylag jelentős részét (viszonylag jelentős összeget) fordíthatják részben az egyéni teljesítmények alapján a dolgozók és elsősorban a felelős vezetők között felosztásra kerülő egyéni jutalmakra és prémiumokra, részben pedig a vállalat szociális és kulturális viszonyainak javítására. Ebben az esetben a jövedelmezőségre való törekvésben a vállalat egész kollektívája érdekeltté válik: a nyereséges vállalatok, amelyek kisebb költséggel, jobb minőségű, elismert, „márkás” árukat termelnek, képesek jobb munkafeltételeket, munkaviszonyokat teremteni.

Ha a vállalatokkal szemben azt az alapvető követelményt támasztjuk, hogy minél gazdaságosabban fejtsék ki működésüket, és ha megteremtjük annak előfeltételeit, hogy a gazdaságosság ismérve a jövedelmezőség legyen, akkor a tervek mennyiségi teljesítése nem mehet az önköltség rovására, az önköltséget nem lehet a minőségromlás révén csökkenteni stb. A vállalatoknak egy időben kell a három alapvető területen (mennyiség, minőség, önköltség) az eredményeket megjavítani. A mennyiségi, minőségi és az önköltségre vonatkozó követelmények betartása és az eredmények állandó továbbfejlesztése érdekében minden vállalat a maga adottságainak megfelelően fejtené ki az erőfeszítéseket a vállalaton belüli munka megjavítása, szervezési és technikai, műszaki kérdések egyre jobb megoldása érdekében. A mind jobb pénzügyi eredmények elérésére vonatkozó fő követelmény tehát szükségképpen serkentené a vállalatokat arra, hogy a maguk módján, a maguk eszközeivel, a maguk lehetőségei és adottságai figyelembevételével ériék el a részfeladatok megoldását: a bér- és munkafegyelem megszilárdulását, a termelékenység fokozását, a rezsiköltségek csökkentését, a gépek jobb kihasználását, tervszerű megelőző karbantartását, az anyagtakarékoskosságot, a fajlagos anyaghányadok csökkentését, a forgóeszközökkel való takarékoskodást stb., stb., és nem utolsósorban a minőség megjavítását. Így tehát nem kellene külön-külön és ismételten központi határozatokat hozni, utasításokat adni a technikai, műszaki szervezési, takarékosági stb. részletproblémák megoldására, fölöslegessé válna az utasításoknak az a nagy mennyisége, amely mellett a végrehajtás biztosítása és ellenőrzése már nem megvalósítható.

Annak az irányítási és ellenőrzési rendszernek, amely a vállalatok gazdaságos működését tekinti a fő fogantyúnak, két oldala van. E módszer előnyei akkor

jelentkeznek szembetűnően, ha mind a két oldalt egyaránt szem előtt tartjuk. A gazdaságosságnak, mint fő követelménynek a megszüntetése feleslegessé teszi számos részletkérdésnek központi utasítások útján történő szabályozását, és ezzel sok szabad teret enged a vállalatok igazgatóinak, az igazgatóságok vezetőinek, sőt a minisztereknek is egész területük megszervezésében, felelősségteljes irányításában. E szabadság azonban csakis annak a követelménynek érdekében érvényesíthető – és ez a kérdés másik oldala –, hogy a vállalatok működésének gazdaságosságát kell fokozni, és ami ezzel összefügg, minél jobb pénzügyi eredményeket kell elérni. Csakis e két oldal együtt – szabadság és önálló kezdeményezés a gazdálkodás módjában, legszigorúbb követelmény a gazdálkodás eredményének tekintetében – biztosítja, hogy a gazdaságosság a népgazdaság fejlesztésének emeltyűje legyen.

A gazdaságosság követelményeinek előtérbe helyezése lehetőséget nyújt arra, hogy különböző partikuláris érdekek szembeállítására révén is elősegítsük a fejlődést. Ha ugyanis minél több jövedelmet kell elérni, de az értékesítés némi gondot okoz, akkor a vállalatok között szükségképpen egészséges verseny alakul ki, amely versenyben a jobb minőséggel és az önköltség csökkentésével kell harcolni azért, hogy a fogyasztó a termékeket szívesen vásárolja. A fogyasztó, akinek megvan a vásárláshoz szükséges pénze, a különböző vállalatok termékei között válogathat, a legjobbat és a legolcsóbbat fogja megvásárolni. A termelő és a fogyasztó különböző partikuláris érdekei azonos irányban hatnak: az egyik minél több bevételre akar szert tenni, és ezért kénytelen olcsón és jól termelni, a másik minél kevesebbet akar kiadni, és ezért megköveteli a jó és olcsó termékeket. Hasonló a helyzet akkor is, ha nem fogyasztási cikkekről, hanem a termeléshez szükséges anyagok beszerzéséről van szó. Ebben az esetben a „fogyasztó” – az a vállalat, amely anyagokat vásárol – azzal a követeléssel lép fel, hogy minél előnyösebben, minél megfelelőbb minőségű és méretű anyagot vásároljon. Ha elegendő tartalék áll rendelkezésre, ha nincs anyaghiány, akkor érvényesíteni fogja a követelését: érdeke ellentétes a termelővállalat érdekével, amely minél több jövedelemre törekszik, de a vevő igénye arra készteti, hogy termékeinek költségét csökkentse, minőségét javítsa.

A gazdaságosság fokozott érvényesítése alapján tehát:

1. Az eddiginél nagyobb eredményeket érhetnénk el a termelési költségek csökkentésében, a termékek minőségének megjavításában. Megszüntethetnénk, illetve lényegesen csökkenthetnénk a felesleges vagy nem megfelelő választékokban és minőségben készülő termékek gyártását, fokozhatnánk a termelékenységet, az anyagtakarékosságot, hasznosabbá, gazdaságosabbá tehetnénk a vállalatok működését. A vállalatok anyagi érdekeltisége egybeesne a népgazdaság érdekével, ami biztosítaná, hogy tevékenységük ne egyes egyoldalúan jelentkező részfeladatok elvégzését, hanem mindig a szocializmus alaptörvényében foglalt követelmények megvalósítását szolgálja: „az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének biztosítását a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szüntelen emelése és tökéletesítése útján”.

2. Emelhetnénk a vezetés színvonalát. A felső szervek – ha nem a határozatok, utasítások tömeges kiadása és a határidőre elkészítendő jelentések elrendelése és sürgetése foglalná el erejük és idejük nagy részét – akkor jobban el tudnák látni a vezetés

tulajdonképpen érdemi munkáját: a vállalatok eredményeinek, hibáinak és ezek okainak érdemi elemzését, alapos vizsgálatát, és e vizsgálatok során, ezek eredményei alapján több érdemi segítséget nyújthatnának a vállalatoknak.

3. Csökkenthetnénk a vezető szervek létszámát, és megjavíthatnánk a vállalatokon belül is a termelő és nem termelő dolgozók arányát.

4. Ellenőrzési rendszerünket jelentősen megcsilárdíthatnánk. Követelményeink elsősorban a fő feladatok elvégzésére irányulnak, amelyek könnyen ellenőrizhetők.

A vállalatok gazdaságos működésének, a jövedelmezőségnek, a pénz szervező és ellenőrző funkciójának fontosságára a szocializmusban Lenin, Sztálin, valamint más szovjet, s nem utolsósorban magyar marxista közgazdászok nemegyszer rámutattak.

A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban című munkájában fejti ki Sztálin: „Vállalatainknak nem lehet és nem szabad mellőzniük az értéktörvény számbavételét. Jó ez? Nem rossz. Mai viszonyaink között ez valóban nem rossz, mert ez a körülmény gazdasági vezetőinket a termelés ésszerű irányításának szellemében neveli és fegyelmezi őket... Nem rossz, mert arra tanítja gazdasági vezetőinket, hogy keressék, megtalálják és felhasználják a termelés rejtett tartalékait, s ne hagyják kárba veszni azokat. Nem rossz, mert arra tanítja gazdasági vezetőinket, hogy rendszeresen javítsák a termelés módszereit, csökkentsék a termelés önköltségét, megvalósítsák az önálló gazdaságos elszámolást és a vállalatok jövedelmezőségére törekedjenek.” (22. o., Szikra, 1954.)

Ezek a szempontok – mint említettük – nálunk sem újak. Vállalatainkkal, üzemeinkkel szemben igen sokszor hangsúlyoztuk a gazdaságos működés, a jövedelmezőség fontosságát, a forintellenőrzés nélkülözhetetlen szerepét. E követelmények megvalósítására irányuló törekvéseinkben azonban nem voltunk eléggé következetesek. Erőfeszítéseink túlnyomó része nem a vállalatok gazdaságosságának fokozására irányult, nem fordítottunk kellő gondot a jövedelmezőség, az „üzleti eredmények” javítására. Hangsúlyoztuk ugyan ennek fontosságát, de nem tettük vagy nem eléggé tettük érdekeltté a vállalatokat a pénzügyi eredmények elérésében. Az anyagi és erkölcsi érdekeltséget nem a vállalatok minél gazdaságosabb működéséhez, hanem gyakran olyan tényezőkhöz kötöttük, amelyek – mint erről már szó volt – a vállalatokat éppen a kevésbé gazdaságos működés irányába befolyásolták. A vállalatok pénzügyi eredményeit nem ellenőrizzük szigorúan, nem is kísérvük kellően figyelemmel.

Jelenleg igen sok olyan vállalatunk van, amely veszteséggel, ráfizetéssel dolgozik. Ez pedig nem minden esetben csak „pénzügyi”, nem valamilyen fiktív „könyvelési” ráfizetést jelent, hanem azt, hogy a vállalatok „termelő” vagy egyéb tevékenysége a népgazdaság szempontjából nem haszonnal, hanem valószínű anyagi kárral jár. Ezt pedig figyelemmel kísérni, felfedni és megakadályozni nem lehet másképpen, mint a pénz ellenőrző funkciójának következetesebb érvényre juttatásával. Jelenleg kénytelenek vagyunk tudomásul venni az olyan eseteket is, amikor valamely vállalat vezetői, dolgozói magas jutalmat kapnak, ugyanakkor, amikor a vállalat jelentős veszteséget „ér el”.

A gazdaságosság és a jövedelmezőség követelményeinek következetesebb érvényesítése a pénz szerepét jelentőségének megfelelő színvonalra emeli, és megteremti az előfeltételeit annak, hogy a pénz funkcióit a szocialista gazdaság irányításának, ellenőrzésének, tervszerű arányos fejlődésének érdekében tudatosan érvényre juttassuk.

Kiegészítő megjegyzések

Az előzőkben kifejtetteket néhány megjegyzéssel ki kell egészíteni. (A következőkben röviden, utalásszerűen felvetett kérdések részletes kifejtése túlhaladná e tanulmány kereteit.)

1. Az árakkal és árárányokkal kapcsolatban fel kell vetni, hogy valóban indokolt-e a termelési eszközök, különösen a gépek árát aránylag alacsonyan tartani. Ebből ugyanis a népgazdaságra semmilyen előny nem származik. Ennek vizsgálata azért fontos, mert a helytelen árárányok alapján a működő üzemek rentabilitását megállapítani és mérni egyáltalán nem, vagy csak igen nehezen lehet. Ennek pedig további kihatásai vannak, amennyiben ez a körülmény a tervezett bővítések vagy létesítmények gazdaságosságára vonatkozó számításokat is megnehezíti vagy lehetetlenné teszi.

Ugyanígy nehezítik vagy teszik jóformán lehetetlenné a helytelen, a „művi” árárányok a gazdaságosság vizsgálatát a külkereskedelem egész területén is. A belföldi árárányok ellentmondásai ugyanis ott mutatkoznak meg leginkább, ahol ezek a világgpiaci árakkal érintkezésbe jutnak – vagyis a külkereskedelem területén. Ha azonban a belföldi árárányokat a valóságos belföldi értékviszonyoknak megfelelően alakítjuk ki, akkor arra a kérdésre, hogy külkereskedelmünk szűkebb értelemben vett „rentabilitási”, pénzügyi szempontból jövedelmező-e vagy nem, a belföldi és a külföldi árárányok összehasonlítása révén egyszerű volna válaszolni. Jelenleg azonban az ilyen számítás elvégzése (az ártámogatások és a lefölözések rendszere mellett, és főleg azért, mert a belföldi árárányok nem minden tekintetben reálisak, nem tükrözik az értékviszonyokat) nem vezet eredményre.

2. Az árárányok helyes kialakítása érdekében a különböző mértékű forgalmi adókulcsok mellett más korrekciós tényezőkre is szükség van. Annak a kérdésnek eldöntésénél például, hogy két állami gazdaság közül melyiknek működése eredményesebb, jövedelmezőbb, számításba kell venni az általuk igénybe vett földterület nagyságát, minőségét, fekvését, a különböző természeti adottságokat is.

Az ipai vállalatokat ugyanígy meg kell terhelni az igénybe vett forgóeszközök és állóeszközök valamiféle díjával, hogy a vállalatok anyagilag érdekeltek legyenek a rendelkezésükre bocsátott álló- és forgóeszközök jobb kihasználásában, a hitelek kedvezőbb felhasználásában. A jelenlegi gyakorlatunkban a vállalatok nagyrészt ingyenes álló- és forgóeszköz-ellátásban részesülnek, ezért nincsenek anyagilag érdekelve abban, hogy a meglévő forgóeszközeiket jól használják fel. Visszatérve a fentebb kifejtettekre: a vállalat vezetőit és többi dolgozóit általában nem éri anyagi hátrány, ha a vállalat olyan termékeket gyárt, amelyeket a fogyasztó nem vesz át tőle, tehát ha a termékek felhalmozódnak raktáraiban, és ezért hitelekre szorul. Ugyancsak nem éri anyagi hátrány akkor sem, ha anyagellátási nehézségektől tartva esetleg több évre szóló anyagot halmoz fel, elvonva ezzel az anyagot más vállalatok termeléséből, és azt a huzamos raktározás folytán minőségi romlásnak is teszi ki. Ha a vállalatok a rendelkezésükre bocsátott forgóeszközökért meghatározott árat volnának kötelesek fizetni (e díjazás mértékének és a megállapítás módjának taglalására itt nincs lehetőség), ha számolniuk kellene a költségek között ezzel a tétellel is, akkor ez ösztönözné a vállalatokat a forgóeszközök csökkentésére, fékezné a felesleges

termékek gyártását és az anyagok felhalmozását, feltéve természetesen, hogy a vállalatok működésének eredményességét a jövedelmezőségen keresztül ítéljük meg.

Ugyanúgy: ha a vállalatok egyrészt működésük gazdaságosságában, az elért pénzügyi eredményekben volnának érdekelve, másrészt ha a rendelkezésükre bocsátott állóeszközökért, a beruházásokért is meghatározott díjat, megfelelő feszítőerőt képviselő „kamatot” fizetnének, akkor anyagilag érdekeltek volnának abban, hogy ne heverjenek a vállalatnál felesleges, kellően ki nem használt gépek, berendezési tárgyak – abban, hogy a gépek „tervszerű megelőző karbantartását” az erre vonatkozó utasítások és előírások nélkül is elvégezzék –, és nem utolsósorban abban is, hogy a tervezett és igényelt beruházásoknál ők maguk eleve figyelembe vegyék a gazdaságosság szempontjait. Már a beruházások tervezésekor, a költségek igénylésekor számolniuk kellene azzal, hogy a tervezett létesítmény üzembe helyezése révén valóban elérhetők-e majd olyan gazdasági eredmények, amelyek a beruházásokat indokolttá teszik.

3. Ha a gazdaságosság szempontjait következetesebben érvényesítjük, és ha lehetővé tesszük, hogy a vállalatok működésének gazdaságossága pénzügyi eredményekkel mérhető legyen, akkor úgy a tervezés, mint *a tervek végrehajtásának ellenőrzése terén lényeges egyszerűsítéseket hajthatnánk végre.*

A tervezéssel szemben a párt III. kongresszusa azt a követelményt állítja, hogy az eddiginél sokkal alaposabban kell megszabni a népgazdaság fejlesztésének főbb irányát, fontosabb arányait, és csökkenteni kell a részletekbe menő tervutasítások számát. E követelmény jól valósítható meg akkor, ha a jövedelmezőséget állítjuk a vállalataink elé fő feladatként.

A múltban a tervezésnél abból indultunk ki, hogy mindent felülről kell megszabni, minden részletes utasítást a Minisztertanácsnak, az Országos Tervhivatalnak vagy legjobb esetben az egyes minisztereknek kell kiadni. Voltak olyan nézetek is, hogy az úgynevezett „alulról jövő tervezés”, az igények számbavétele csak kiegészítő módszer lehet, de a tervutasításokat a legkisebb részletekre nézve is „felülről” kell kiadni. Ez oda vezetett, hogy a részletekbe menő tervutasítások még a termelési és az anyagelosztási tervek tekintetében is elszakadtak a reális szükségletektől. Így azután a *vállalatok* vagy a *tervektől függetlenül kötöttek szállítási szerződéseket* (ez a kisebbik rossz), vagy a *lakosság, illetve a termelők igényeitől függetlenül teljesítik tervüket.* Mindkét megoldás helytelen: az előbbi az állami utasítások lejáratásához vezet, az utóbbi pedig megszegi azt a követelményt, hogy a termelés a reális szükségletek kielégítését szolgálja.

Tervezésünknek az a hibája, hogy a főbb arányok nem voltak kellően megalapozva, szükségképpen következett abból, hogy tervező szerveink olyan részletkérdésekkel voltak túlterhelve, amelyeket felülről, a termelés, a felhasználás és az elosztás helyétől távol nem is oldhattak meg sikeresen.

Ahhoz, hogy a kongresszus határozata értelmében a tervezőmunkát a népgazdaság minden területén gyökeresen megjavíthassuk, tekintetbe kell venni a tervezés kettős jellegét.

A népgazdasági tervek készítésekor az elért eredmények, a források, a szükségletek alapos, mélyreható tanulmányozása alapján átfogó számításokat kell végezni, s e számítások révén kell megszabni, elhatározni a fejlesztés irányát, a népgazdaság fő arányait. Elsősorban olyan arányokról van szó, mint a nemzeti jövedelem

megoszlása fogyasztás és felhalmozás között, mint a lakosság rendelkezésére álló vásárlóerő és az árualap közötti összhang, mint az egyes társadalmi szektorok fejlesztése, a népgazdaság egyes ágai fejlődésének üteme, a beruházások megoszlása és más hasonló alapvető összefüggések. A tervezésnek ez a munkája egész gazdaságpolitikánk szempontjából fő és alapvető jelentőségű, ezt a munkát kell a tervezés fő feladatának tekinteni. Az ilyen átfogó nagy számítások eredményei azonban nem lehetnek tervutasítás jellegűek. Nem címzett jellegűek, még nem szabnak meg egyik vagy másik miniszter vagy vállalat részére meghatározott feladatokat. Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy az ilyen számítások csak önmagukért készüljenek, és ne tűzzék ki célul a helyes arányok megvalósítását; hogy ne állítsuk népgazdaságunknak minden erőfeszítését e feladatok végrehajtásának szolgálatába. A tervezőmunkának a főbb arányok kiszámítására vonatkozó részét a fő célok megvalósításának, a szocializmus gazdasági alaptörvénye, a tervszerű arányos fejlődés törvénye legteljesebb érvényesítésének szolgálatába kell állítani. E legfőbb arányok megvalósítása érdekében kell beállítani egész gazdaságpolitikánkat, és ezeket az arányokat kell biztosítani néhány, aránylag kevés, de feltétlenül végrehajtandó, *címzett* jellegű tervutasítás formájában.

Ilyen címzett jellegű tervutasítást kell a minisztériumoknak és rajtuk keresztül az egyes ipari és mezőgazdasági termelővállalatoknak adni például a nagyobb beruházásokra vonatkozólag (megszabva a beruházás költségeit, az elérendő kapacitásnövekedés, illetve a beruházás révén elérendő megtakarítások mértékét és az üzembe helyezés határidejét), továbbá például esetleg arra nézve, hogy néhány (nagyon kevés) fontos termékből mennyit termeljenek, és nem utolsósorban arra, hogy a vállalatok milyen mértékű akkumuláció befizetésére kötelezettek. A forgóeszköz- és állóeszköz-juttatások révén lényegében meg lehet szabni a termelésnek és a termelés fejlesztésének irányát és főbb arányait. Azonban a szükségletek kielégítésének biztosítása már nem történhet felülről jövő részletes, aprólékos tervutasítások révén. Hogy mennyi és milyen fogyasztási cikkekre van szükség az adott vásárlóerő mennyisége mellett, azt a részletekre vonatkozólag a legközvetlenebbül kapcsolatban álló kereskedelmi szervek állapíthatják meg. A kereskedelem és az ipar között kötött szállítási szerződések rendszere biztosíthatja legmegfelelőbbben azt, hogy a termelés a választék és a méretek tekintetében is ténylegesen a szükségletek kielégítését szolgálja. A szállítási szerződések részletesen megszabhatják a szükséges minőségeket, méreteket és a választék teljes körét. Az ezekre vonatkozó részletkérdésekre tehát a tervutasításoknak nem kell kiterjedniök.

A fogyasztási cikkekhez hasonlóan az anyagok és a gépek megrendelése és termelése is túlnyomórészt a szállítási szerződések alapján történhetik. Ha tudják, hogy mit kell termelniök (és ezt tudhatják, ha a kereskedelem megrendeli a fogyasztási cikkeket, és ha a beruházók megrendelik a szükséges gépeket és berendezéseket, a külkereskedelem pedig az export céljaira szolgáló cikkeket), akkor az iparvállalatok is pontosan, részletekbe menően adhatnak megrendeléseket, köthetnek szállítási szerződéseket a szükséges anyagokra. A tervezésnek tehát nem kell sok ezer anyagra és gépre felülről méreteket megszabni, hanem csak igen kevésre. Viszont a fő arányok és az esetleg keletkező aránytalanságok, ellentmondások elemzésével, ezek

kiküszöbölésével, a lehetséges megoldások módozataival – mint erre a kongresszus határozata rámutat – igen behatóan kell foglalkozni.

A gazdálkodásnak ilyen rendszere megnöveli az ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági, közlekedési vállalatok önállóságát, felelősségét. Mindennek a végrehajtás ellenőrzése területén is jelentkeznie kell. Ilyen rendszer alkalmazása esetén általában kevésbé volna szükség naponkénti, tíznaponkénti vagy számos területen akár havonkénti tervellenőrzésre, számonkérésre. A vállalatoknak hosszabb időt kell engedni arra, hogy eredményeket érjenek el, hogy megfelelően megszervezzék a munkát. Ezért eredményeiket nem feltétlenül szükséges sűrű időközökben ellenőrizni, számon kérni. A hosszabb időközönkénti ellenőrzés egészségesebb azért is, mert a gazdasági vezetőket hozzászoktatja ahhoz, hogy messzebbre tekintsenek előre, hosszabb látra, nagyobb távra dolgozzanak, ne egyik napról a másikra igyekezzenek eredményt elérni. A gyors eredményekre való törekvés sokszor okoz zavart, kapkodást, rohammunkát, rablógazdálkodást a gépekkel és az anyagokkal.

Felmerül ezzel kapcsolatban a következő kérdés:

Ha a vállalatok irányításában és ellenőrzésében a gazdaságosság és a jövedelmezőség szempontjait következetenesen érvényesítjük, ha az anyagi érdekeltséget e követelmények teljesítésével kötjük össze, akkor az irányítás munkájában teljesen figyelmen kívül hagyhatjuk-e mindazokat a fontos tényezőket, amelyeket az előbbieken mint „eszközök használatát”, részfeladatok elvégzését jelöltünk meg? Ilyenek például: az iparban a termelékenységre, az anyagtakarékosságra, a gépek kihasználására, karbantartására stb.; a mezőgazdaságban: egyes növénytermesztési és állattenyésztési feladatok elvégzése.

Az ellenőrzésnek, a statisztikai megfigyeléseknek mindezekre a tényezőkre ki kell terjedniük. *A vállalatokon belül* például a tényezők ismerete, szemmel tartása, statisztikai-gazdasági elemzése nélkül megfelelő eredményeket nem is lehet elérni. Az sem lehet kétséges, hogy a vállalatokat közvetlenül irányító felső szerveknek az ezekre vonatkozó részletes adatokat legalábbis az időközönként tartott vizsgálatok során (indokolt esetben folyamatosan is) meg kell kapniuk. Az adatok egy részére az országos irányító (tervező és ellenőrző) szerveknek is szükségük van.

Jelenleg azonban több utasítást („tervutasítást”) adunk ki, mint amennyinek végrehajtását ellenőrizzük. Több a kötelező tervmutatók, mint a statisztikai mutatók száma. Ezt az egészségtelen arányt meg kell változtatni, úgy, hogy a kötelező tervek kevesebb mutatóra terjedjenek ki, mint a statisztikai vizsgálatok. Ez összefügg azzal is, amiről már esett szó, hogy *különbséget kell tenni utasítás és útmutatás között*. A vezetés munkája ugyanis nemcsak utasítások kiadásából és ezek végrehajtásának ellenőrzéséből áll, hanem nem utolsósorban a vállalatok munkájának időről időre történő alapos megvizsgálásából. A vizsgálatok különösen a kimagasló és a nem kielégítő eredményeket elérő vállalatoknál válnak indokolttá. Az ilyen beható vizsgálatok eredménye alapján lehet az elmaradóknak tanácsot, útmutatást, segítséget adni. Ezt a munkát az elért „üzleti eredmények” alapján adott jutalmak nem helyettesíthetik. A vizsgálatok során pedig feltétlenül szükség van olyan tényezők alakulásának elemzésére is, amelyekre a kiadott utasítások nem vonatkoznak. Indokolt esetben pl. meg kell vizsgálni nemcsak a termelékenységre, hanem még azt is, hogy a

termelékenység nem megfelelő alakulása közelebből mely tényezőkre vezethető vissza: a termelő és a nem termelő dolgozók egészségtelen arányára, a munkaidő nem megfelelő kihasználására vagy a szervezetlenség folytán szükségessé vált „állásidőre” stb. Mindezekre a kérdésekre (és sok más, hasonló jellegűre) a statisztika természetesen kiterjed. De a tervutasításoknak ezekre nem kell kiterjedniök.

4. Az ismertetett szempontokkal kapcsolatban felmerülhet az az aggály, hogy nem jelentkezik-e ezekben valamiféle jobboldali elhajlás: mert a „haszon”, a „nyereség”, a „jövedelmezőség”, a „kereslet és kínálat” kihatásai stb. – mind e tényezők hasonlóak azokhoz, amelyek a kapitalista társadalomban fellelhetők és érvényesülnek.

Ez a hasonlóság jórészt csak formai. Mindezek a fogalmak (és az olyanok is, mint például: pénz, áru, munkabér stb.) mást fednek, mást jelentenek kapitalista és mást szocialista termelési viszonyok között. A jövedelmezőség követelményeinek érvényesülésével, a pénz szervező és ellenőrző funkciójának következetesebb felhasználásával nem veszélyeztetjük sem a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály hatalmi helyzetét, sem a szocializmus alaptörvényének vagy a tervszerű arányos fejlődés törvényének érvényesülését, a végzett munka arányában történő elosztás elvét; nem fékezzük, hanem elősegítjük a szocialista népgazdaság rohamos fejlődését. Másrészt: nem teremtyük meg a kizsákmányolás, a munkanélküliség, a túltermelési válságok jelentkezésének lehetőségét. Sztálin elvtárs fejtette ki a SZK(b)P XIV. kongresszusán: „Egyáltalán nem az a lényeg, hogy a kereskedelem és a pénzrendszer a »kapitalista gazdaság« módszere. A lényeg az, hogy gazdaságunk szocialista elemei a kapitalista elemek ellen vívott harcban a burzsoáziának ezeket a módszereit és fegyvereit a kapitalista elemek leküzdése céljából veszik át, a lényeg az, hogy ezeket a módszereket és fegyvereket *sikerrel* használják fel a kapitalista elemek ellen, hogy *sikerrel* használják fel őket gazdaságunk szocialista alapjának felépítése érdekében. A lényeg tehát az, hogy fejlődésünk dialektikája következtében a burzsoázia ezen eszközeinek a funkciói és rendeltetése *elvileg* gyökeresen megváltoznak – megváltoznak a szocializmus javára, a kapitalizmus rovására.” (Sztálin Művei, 7. kötet, 394. o., Szikra, 1951.)

A tudományos munka, a technika területén mindazokat az eredményeket és tapasztalatokat átvesszük és továbbfejlesztjük, amelyeket a szocializmust megelőző társadalmi rendszerek elértek. Nem volna alátámasztható az a nézet, hogy a termelés és az elosztás irányítása és ellenőrzése terén a kapitalista társadalomban tudatosan alkalmazott vagy spontán működő tényezőket feltétlenül figyelmen kívül kell hagynunk, hogy ezek felhasználása, „megnyergetése” eleve ellentmond a szocialista rendszer jellegének.

A marxizmus–leninizmus felvértez bennünket a társadalom, a gazdasági törvények ismeretével. A felismert szükségszerűség megadja számunkra a cselekvés szabadságát, azt az igazi szabadságot, amellyel a törvények ismeretében a társadalom és a gazdaság fejlődését irányíthatjuk. E gazdasági törvények ismeretében a kapitalizmusban alkalmazott bizonyos módszerek tudatos alkalmazása eredményes, hasznos lehet. Éppen ezért feladatunk is megvizsgálni, feltárni e módszereket és legmegfelelőbb alkalmazásuk nálunk szükséges feltételeit, valamint azt, hogy a kapitalista társadalomban működő tényezők felhasználásában – anélkül, hogy a szocializmus törvényeinek érvényesülését veszélyeztetnénk – mely határig mehetünk el.

Azok a módszerek és eszközök, amelyek a kapitalista viszonyok között szükségképpen és gyakran a vakon működő természeti erők jellegével érvényesülnek, és romboló hatásúak, a mi viszonyaink között a szocializmus építésének szolgálatába állíthatók. Ezeket – mint Sztálin tanítja – megismerhetjük, számolhatunk velük, támaszkodhatunk rájuk, hozzáértően alkalmazva és felhasználva őket korlátozhatjuk hatáskörüket, a bennük rejlő erőket a társadalom javára fordíthatjuk. Abból, hogy a vállalatokat abba az irányba befolyásoljuk, hogy sok és jó termék olcsó előállításával minél több „jövedelemre” tegyenek szert, még nem lesz semmiféle kapitalizmus. Abból, hogy a vállalatokat arra kötelezzük, hogy állandóan növeljék a termelést, versenyezzenek egymással a fogyasztók legjobb kielégítésében, még nem lesz túltermelési válság. Abból, hogy rendet és szervezettséget valósítunk meg éppen a jövedelmezőségen keresztül a vállalatainknál, még nem lesz anarchia a piacon. A mi rendszerünkben a munkaerő nem áru, a munkabér nagyságát nem a kereslet és a kínálat szabályozza, hanem az állandóan növekvő nemzeti jövedelemből a fogyasztás céljaira jutó, ugyancsak állandóan növekvő hányad. Ha a termelés növekedése következtében nálunk aránytalanság lép fel az árualap és a vásárlóerő között, amennyiben az árualap számottevően meghaladja a vásárlóerőt (az ilyen „aránytalanságok” az egészségesen fejlődő szocialista rendszerben időről időre szükségszerűen fellépnek), akkor ebből nem munkanélküliség, nem gyárak bezárása, a termelési kapacitások kihasználatlansága következik, hanem a dolgozók életszínvonalát közvetlenül növelő, a lehetőségek tudományos felmérésén alapuló tervszerű állami intézkedés: az árak leszállítása.

✱

A tanulmányban kifejtettekkel kapcsolatban rá kell mutatni arra is, hogy más a helyes tendencia meghatározása, és más kérdés az, hogy a helyes irányban – anélkül, hogy túlzásba esnénk – meddig mehetünk el. A pártkongresszus például feltárta vezetési módszereink azon hibáját, hogy túl sok, túl részletes utasítással, határozattal, szabályozással törekszünk a megfelelő eredmények elérésére. A kongresszus ezzel megjelölte a hibák kijavításának módját, irányát. Ennek az iránynak helyessége nem vitás. Az azonban, hogy valamely adott helyzetben helyes-e egy vagy több vállalatnak néhány részletutasítással, részlettervvel többet vagy kevesebbet adni, az vitatható lehet – ez csak adott körülmények vizsgálata alapján dönthető el. Ugyanígy: annak az iránynak, tendenciának a helyessége bizonyára nem vitás, hogy az eddigénél következetesebben kell érvényesíteni irányító és ellenőrző tevékenységünkben a gazdaságosság szempontjait, hogy teljesebb mértékben kell és lehet a termelés szervezésében és ellenőrzésében felhasználni a pénz szervező és ellenőrző funkcióját és az ebből adódó lehetőségeket. Az sem vitás, hogy tüzetesen tanulmányozni kell, hogy a módszerek tudatos felhasználásában – a mindenkori reális körülményeket figyelembe véve – mely határig mehetünk el. E határ megjelölése lehet csak vitás. Hogy meddig mehetünk el a megjelölt irányban anélkül, hogy a szocialista tervgazdaság alapelveivel ellentétbe kerülnénk, ezt itt is az adott körülmények beható vizsgálata során lehet csak eldönteni. E tanulmány célja nem valamely határ megjelölése; nem

annak meghatározása, hogy meddig mehetünk el, milyen mértékben mondhatunk le ennek kapcsán eddig alkalmazott módszereinkről és eszközeinkről, egyes részletutasításokról, részlettervekről. Az ilyen és hasonló tanulmányok nem pótolhatják azt a munkát, amelyet a politikai gazdaságtan elvi, elméleti és a gazdaságpolitika gyakorlati, aktuális kérdéseinek ismerőiből álló valamilyen kollektívának vagy bizottságnak kell az adott helyzet, a nehézségek, lehetőségek reális vizsgálata és számbavétele alapján elvégeznie. Hasonlóképpen nem vállalkozhatunk e tanulmány keretein belül annak a kérdésnek megoldására sem, hogy konkrétan mely intézkedések hajtandók végre és milyen sorrendben abban az esetben, ha valamely szocialista vagy a szocializmust építő országban bármely oknál fogva átmenetileg nem állnak fenn azok a feltételek, amelyek a pénz szervező és ellenőrző funkciójának következetes érvényesítését és kihasználását lehetővé teszik; például: ha nem állnak rendelkezésre minden tekintetben megfelelő készletek és tartalékok, ha az árak és az árarányok számottevően eltérnek attól, ami az értéktörvény figyelembevétele mellett indokolt volna; vagy ha a rendelkezésre álló árualap összetételében vagy mennyiségében nem minden szempontból felel meg a jelentkező vásárlóerőnek.

✱

A Magyar Dolgozók Pártjának III. kongresszusa megvilágította az előttünk álló utat, meghatározta feladatainkat. Rajtunk áll, hogy e feladatok végrehajtásának azon módjait, feltételeit felvessük, kidolgozzuk és alkalmazzuk, amelyek mellett leggyorsabban és legeredményesebben valósíthatjuk meg azokat a fontos célokat, amelyeket a pártkongresszus kitűzött.